

УДК 81'373.21-13(477:358)

МЕСОПОТАМСЬКИЙ СЛІД У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ

Костянтин Тищенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Лінгвістичний музей,
вул. Володимирська 60, Київ, Україна, 01601,
тел.: (044) 239 34 97, e-mail: lingmus@ukr.net

Підтверджено включеність назви села Дубшари Ua ІФ та Dubāsari Md у ширшу регіональну спільність з однокореневими назвами селищ Ємену, Таджикистану, Пакистану і Бангладеш. Їх імовірний прототип шумерське *dub-sar*, аккадське *ṭur-ṣarṭu* “писар, вчений” обумовлений історично засвідченими зв'язками відповідних земель з Давньою Месопотамією.

Ключові слова: топонімія, Європа, Україна, Азія, Месопотамія.

На попередньому етапі дослідження було розглянуто системну наявність у топонімії України мови прадавнього Еламу [4] – як явища, значно давнішого від краще вивченого пласту епохи Ахаменідів. Заглибитись у пошуки фрагментів еламського фракталу в Україні спонукали кілька зауважених ефектних матеріальних звукових збігів, які не могли бути випадковими в сумі: еламське *iršekki* багато, численні – порівняймо назву села ІРШИКи Хм; еламське *kukti*, *kukda* захищати – КИКТів, КИХті, КОКУТківці; *duman* отримуване, переносно власність, маєток – ДУМАНів, -ці, ДУМЕНи, ДОМАНинці, -івка 2, -ове; ел. *kurdabattiš* інтендант, майордом – КУРДИБАНівка, КОРДУБАНове; ел. *kurtaš* робітник – р. КУРТАШі Тр.

У 2011 році в полі дослідження опинилася така яскрава й оригінальна риса еламської морфології, як **редуплікація дієслівних коренів**, тобто повне або часткове подвоєння їхнього початкового складу. Для дієслів з початковими **p/b, t/d, k/g**. Р. Задок навів характерні форми з подвоєнням у основах: *kal-* ~ *kakl-* “прикрашати”, *kar-* ~ *kakr-* “збирати”, *kaz-* ~ *kakz-* “кувати”, *kit-* ~ *kikt-* “чистити”, *kuš-* ~ *kukš-* “будувати”, *pił-* ~ *pipl-* “відбудувати, створити”, *piš-* ~ *pišš-* “відновити”, *pit-* ~ *pipt-* “пошкодити” [10, с. 243]. Було помічено, що до цього еламського явища є цілком осмислені мовні аналогії у топонімії України:

1. Молитися *kukula* – 6 топооснов (КуКУЛ-, КуКІЛ-, КуКЛ-, КиКОЛ-, ЦуЦУЛ-, ЦуЦИЛ-); 2. Говорити *tuturu*, *titiri* – 5 основ (ТуТОР-, ТуДОР-, ТеТЕР-, ДеДЕР-, ТиДР-); 3. Панувати *bebela* – 5 основ (БиБЕЛ-, БиБЛ-, БоБУЛ-, БоБЛ-, ПоПЕЛ-); 4. Влаштовувати *kurra* – 4 основи (КуКУР-, КоКОР-, ЦиЦОР-, ХуХР-/КиКР-); 5. Наказувати *šešera* – 4 основи (ШеШОР-, ШиШОР-, ШеШАР-, ШемШОР-); 6. Командувати *kekela* – 2 основи (ЧеЧЕЛ-, ЖеЖЕЛ-); 7. Захищати *kukuti* – 3 основи (КоКУТ-, КуГУТ-, КиХТ-); 8. Відбудовувати *kukuši* – 3 основи (КоКОШ-,

КиКиШ-, КуКШ-); 9. Давати tutuni – 3 основи (ТюТЮН-, ТаДАН-, ДуДН-). Особливе місце належить ще двом основам: 10. **Читати (sic)** rerepa – 3 основи (БаБАР-, БоБЕР-, БоБР-); 11. **Писати (sic)** tatallu – 2 основи (ТЕТИЛ(ьк)-, ТЕТЕВ(ч)-).

Очевидною є аналогія еламського ітеративу з ітеративними дієсловами у народній мові українців, хоча тут цей засіб обмежений лише подвоєнням префікса по-. Використовуючи ці форми для коментування щойно наведених даних, можна сказати, що еламці у Наддніпрянщині *попомолилися, попоговорили, попопанували, поповлаштували, попонаказували, попокомандували, попозахищали, поповідбудували, поподавали, ПОПОЧИТАЛИ, ПОПОПИСАЛИ*.

На оглядовій картосхемі “Еламський пласт топонімії України” [4, с. 12–13; 5, с. 24–25] відображено понад 120 назв від наведених основ з редуплікацією і деякі з синхронних топонімів їхніх контекстів. Саме внаслідок дослідження цих контекстів було вперше запропоновано еламські, окремі аккадські й шумерські етимології для кількох місцевих назв України і Молдови (зокрема, ДУБШАРИ ІФ, DUBĀSARĪ < аккад. ṭur-ṣarṣu, шумер. dub-sar “писар, секретар, учений”, ХОХОНІВ ІФ, КИЗИМИ Вн, Хк < елам. kukunna, kizzum “верхній ярус зиккурату”).

Через певний час виявилося, що аккад. ṭur-ṣarṣu у новоаккадській час, а також у середньо- і нововавилонських текстах розвинуло важливе значення “епітет Набу” [CDA, ṭurṣarṣu(m)], що не могло не привернути увагу до назви близького до Дубшар села Небилів. Весь цей унікальний тополандшафт став виглядати багатше: ● **Дубшари** ІФ Рожнятів: село Небилів і р. ЛІМниця з прит. ДУБа та ур. АДАМівка (?Adamdun < Hatamti), село ЛЕМНЯ (?Lam), НЯГРа, гори НЯГРин, пот. ШАНДРовець (?шум. zandara “глиняний предмет”). Далі на схід села ГВІЗД, ЗаГВІЗДя.

У Карпатах на південь від Дубшар тим часом було виявлено низку гірше збережених за формою гідронімів того ж історичного кола, що й Дубшари: пот. ТаУПіШУРка і пот. КУРТЯЩик (ел. kurtaš “робітник”) у селі Климпуші; пот. ТАПШІР у селі Тур’я поляна Зк Мукачеве; пот. ТАБаХАРів у селі Вел. Бичків Зк Рахів; пот. ХУХУНчина Зворина і пот. ШИНГІЛків у селі Вучків; пот. ШЕМШОРів у Ворохті й пот. ШЕШАРинець у Верховині ІФ.

Наступним етапом дослідження став пошук інших схожих назв від можливих основ dub-sar-, ṭur-ṣarṣu-. Пошукова система атласу Encarta виявила такі назви у Йємені, Таджикистані, Пакистані й Бангладеш, а саме:

- DAB.SHARah Yemen: неподалік села Ṣumarah (Шумер?);
- TAVoSHAR Tadjikiston: у доріччі Сирдар’ї; біля неї село Самгар і Кулкани (?< хет. Шангар? Шумер і ?кукунна “верхівка зиккурату”);
- DHUP.SARĪ Panjab Pakistan: під містом Лахор на великій ріці Раві; неподалік села Сагар (?< хет. Шангар? Шумер);
- DHUP.SARĪ Panjab Pakistan: великі річки Інд, Джелум, Ченаб.
- Tibba DHUP.SARĪ Panjab Pakistan: урду ṭibba означає “пагорб, підвищення”, і загальний сенс назви “Пагорб писаря” або “Пагорб Священний” – при тому, що на сучасних супутникових знімках не видно жодного натяку на пагорб;

● THUP.SAR Bangladesh: лежить на розлогій багатоводній рівнині між річками Ганга і Джамуна (Брахмапутра); неподалік села Сінгра (?< хет. Шінгар? Шумер).

Масштаби торгівлі Шумеру сапрвді вражають. До Шумеру привозили: лазурит з Афганістану; мідь з Оману (гора Маган) через порт Дільмун на Бахрейні; потрібний для виготовлення бронзи свинець з Афганістану (знайдено мотики з мідним вістря, шоломи, сокири, кинджали); чорне дерево з Мелуххи (Зах. Індія) [1, т. I, с. 193]. Під час розкопок шумерських селищ III тис. до н. е. знайдені, серед іншого, печатки з зображенням індійських слонів і знаками індійської писемності [1, т. I, с. 193], і навіть печатка перекладача з мелуської мови *eme-bal Me-luḥ-ḥa* (!) [2, с. 87].

Окрім того, ймовірний прототип основи *таб.сар-* може мати назва *таба-саранської* мови у Дагестані без визнаної етимології.

Біблійне *Шінар*, єгипетське *Sngr* і хетське *Шангар*(а) можуть бути західними варіантами аккадського *Шумер* [en.wikipedia.org/Sumer]. Річка *Σαγγάριος* Сангаріос = *Sakarya* Сакар'я Тк.

► ріка **СИНАР**на бібл. *Шінар*- “Шумер”? = **САТОР**ичка акк. *zad(u)ḡū* “a clay object” у с. **СИНАР**на **Вн Іллініці**: **ОРАТ**ів 2, -івка!, **САБАР**івка, **РАЙ**ки, **КАБАТ**ня, **ПАРХ**омівка, **ЯБЛУ**новиця, **ЯКУ**Бівка (*Uḡud* “Євфрат” шум. *subur* “раб” / ар. *sawar* “щогли”?, *Paḡa* = Рай, Рей, Екбатани, Парфія, ?Аполлон, сир. *Ягуб*- “Яків”); ► **ШЕНГАР**івка хет. *Šanhar(a)* Шумер? **Пл Зіньків**: ^ХРАПачів Яр; **ХОЛОД**івщина, **МОРО**зи, **ШКУР**Пели, **ДАМАСК**и, **СЛИНК**івщина, **ЯБЛУ**чне, **ДаДАКА**Лівка, **БУХА**лівка (ос. халаф = рос. шарап, Халдея, Марага, Шуруп-пака?/ схрп-?, **Дамаск**, **Селевк**?, **Аполлон**, перс. *daḡal* “щогла”, кит. *Буха* “Бухара”); ► **ШЕНГУР**и хет. *Šanhar(a)* Шумер? **Пл Кобеляки**: ^ВІБЛи **бабл**-?; **ГАЛІ-ГОРБАТ**ки^ **МІДЯ**Нівка^ **ЯБЛУ**Нівка^ **ГАНЖІ**вка, **ДРАБ**инівка, **ШАП**Ки, **ТвердоХЛІ**би, **МАРК**івка, **САМАР**щина, **ГАРБУ**Зівка, **ДРИЖ**ина **Гребля**, **КУС**-Толові **Кущі** (Вавилон, акк. *Галігільбат* “Мітанні”, Мідія, Аполлон, Гянджа, перс. *Дараб* “Дарій”, сперс. *šraḡ* “військо”, Халеб = Алеппо, вірм. *Марк*- “Мідія”, Самарра, Ормузд?, авест. *driḡu, kusti*); ► **СІНГУР**и хет. *Šanhar(a)* Шумер? **Жт Жт**: **МОШК**івка, **КОД**ня, **ВЕРЕС**и, **ПоКОСТ**івка, **ГУЙ**ва (Мушкі “Фригія”, Аккад, авест. *warasuo* “білий посвячений бик”, *kusti, aḡuli*); ► **пот. ШИНГІЛ**кова хет. *Šanhar(a)* Шумер? у с. **ВУЧ**кове **Зк Міжгір'я**: **НЕГР**овець, **СИНЕВИР** 2 (дперс. *Uvja*? “Елам”, Шумер?).

При обговоренні теми 26.9.2012 К. Рахно (Полтава) люб'язно повідомив автору про згадані М. Чмиховим ще 1990 року залишки *зиккурату* в селі *Ruseştii Noi* під Кишиневом [7, с. 121; 3] – неподалік лежить село *Sângeḡa* (< хет. Шінгар? Шумер), а усього за 40 км – с. *DUBāSARii Vechi* (!).

Це означає, що у Північній Чорноморщині археологічно засвідчено матеріальну реалію того ж месопотамського кола: це становить аргумент на підтримку наших студій і докорінно змінює пошукову ситуацію.

Відповідні цитати з книги М. Чмихова виглядають так [7, с. 117, 121]:

Месопотамія	Україна
II. 3000–2750 роки до н. е. – [Прото] Писемний період	Хронологічна відповідність – пізня мідна доба України (3000–2800/2750 роки до н. е.).
II. Панування громадських культів, виникнення культових центрів – храмів, розквіт храмового будівництва, поява зиккуратів ; – виникнення мистецтва гліптики, нових форм пластики, нових принципів образотворчого мистецтва, зокрема відродження мальованої кераміки; – поява орнаменталістики посуду; – винайдення (?) писемності	IIa. Наявність культових центрів – “храмів” (Коломийщина I, Березівська ГЕС), що засвідчують і модельки храмів; – поява (?) зиккуратів (Нові Русешти), глиняних печаток; – розквіт пластики, орнаменталістики посуду, початок його розпису; – винайдення знаків, схожих на письмо

Істотно, що, незважаючи на значну взаємну віддаленість (1300 км по прямій) *Дубосари* й *Дубшари* лежать, по-перше, на одній водній артерії (Дністер і його верхня притока Лімниця), а по-друге, у межах єдиного пізньотрипільського ареалу [7, с. 80, карта] (хоч і на протилежних його краях).

Залишки зиккурату в Нових Русештах дають підстави припускати існування зиккуратів також і там, де на них вказує сучасна топонімія: 1) біля села ХОХОНів ІФ Галич; 2) біля болота КУХУНЬка Вл (поблизу бол. ТУТУРівка, КОКОРа); 3) біля пот. ХУХУНчина Зворина у селі Вучкове (Uvja) Зк Міжгір'я (до 1953 року Волове): близько пот. ШИНІЛка, села НЕГРовець, ТІТківці, СИНЄВІР, пот. ДУБ.ИЛЯНки (дуб + *Ілем?); 3) біля озера КОКАНеве Зп, а також 4) біля села КУКАНи Узб. неподалік від села Табошар Тодж.; 5–6) імовірно, біля кожного з двох сіл Кизими Вн, Хк (пор. еламське kizzum = kukunnu “священний верхній ярус зиккурату”).

Отже, накопичуючи нові й нові топонімічні та матеріальні докази тривалих і різнобічних контактів населення Північної Чорноморщини з Месопотамією III–I тис. до н. е., дослідження сприяє рішучому переосмисленню наукової картини пізньої мідної доби в Україні.

Стаття: надійшла до редакції 15.01.2013

доопрацьована 22.05.2013

прийнята до друку 19.06.2012

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. ВИ – Всемирная история. – Т. 1. – М., 1953.
2. Дьяконов И. М. Языки древней Передней Азии / И. М. Дьяконов. – М., 1967.
3. Рахно К. Від рукавички до тридев'ятого царства / К. Рахно // Бібліографія українського гончарства. – Опішне, 2011.
4. Тищенко К. Еламські дієслівні основи у топонімії України / К. Тищенко. – К. – Львів, 2011.
5. Тищенко К. Перська сатрапія над Дніпром: топонімічні контексти / К. Тищенко. – К., 2012.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М., 1964–1973.
7. Чмихов М. Від яйця-райця до ідеї Спасителя / М. Чмихов. – К., 2001. – С. 121. (Перевидання книги 1990 р.)
8. CDA – A Concise Dictionary of Accadian / Ed. J. Black, A. George, N. Postgate. – Wiesbaden, 2000.
9. ePSD – Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary / By S. Tinney, Ph. Jones.
10. Zadok R. On the Current Sate of Elamite Lexicography / Zadok Ran // SEL, 12; 1995.

A MESOPOTAMIAN TRACE IN THE TOPONYMICS OF UKRAINE

Kostiantyn Tyshchenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Linguistic Museum,
Volodymyr'ska str., 60, Kyiv, Ukraine, 01030,
tel.: (044) 239 34 97, e-mail: lingmus@ukr.net*

The article proves the existence of well-defined group of place names from the root Sumer. *dub-sar/* Accad. *ṭupšarru* “scribe, scientist” which also has traces in the place names from Ukraine, Moldova, Yemen, Tajikistan, Pakistan and Bangladesh. Their similarity can be a result of their historically attested contacts with the Ancient Mesopotamia.

Key words: place names, Europe, Ukraine, Asia, Mesopotamia.

МЕСОПОТАМСКИЙ СЛЕД В ТОПОНИМИИ УКРАИНЫ

Константин Тищенко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Лінгвістический музей,
ул. Владимирская, 60, Киев, Украина, 01601,
тел.: (044) 239 34 97, e-mail: lingmus@ukr.net*

Статья подтверждает включённость названия села *Дубшари* ІФ Уа и города *Дубоссары* МД в более широкую региональную общность с однокоренными названиями селений Йемена, Таджикистана, Пакистана и Бангладеш. Их вероятный прототип шумерс. *dub-sar*, аккад. *ṭurṣarṣu* “писец, учёный” обусловлен исторически засвидетельствованными связями соответствующих земель с древней Месопотамией.

Ключевые слова: топонимия, Европа, Украина, Азия, Месопотамия.